

Fehér Krisztina

Összetett szavak és átmenet-valószínűségek Absztrakt

A nyelvtudomány számára régóta nehézséget jelent annak a kritériumnak vagy kritérium együttesnek a megtalálása, amellyel az összetett szavak és a szó szerkezetek közti elvi különbség megragadható, és amelynek alapján a kompozitumok és a szintagmák egymástól a gyakorlatban is elkülöníthetők, méghozzá úgy, hogy ez a kategorizáció összhangban legyen a nyelvi intuícióval is. A legnagyobb definíciós kihívást azok az alakulatok jelentik, amelyekben az összetett szavak (*képeskönyv*) és szín- tagma megfelelők (*képes könyv*) nem mutatnak semmilyen (hang)alaki eltérést, tehát a szó szerkezet szavai közti viszony sem jelölt oly módon, ahogy azt például a tárgyas összetételekhez (*favágó*) képest azok szintagma párjaiban (*fát vágó*) tapasztalhatjuk. A probléma sokrétű, aminek megoldására számos próbálkozás született.

A magyar szakirodalomból szemezgetve kitűnik, hogy a kritériumok között morfológiai, szintaktikai, szemantikai és fonológiai szempontok egyaránt szerepelnek (vö. Károly 1970, Deme 1978, Kiefer 1999, Kenesei 2000 stb.). Ezek az egyes elméletekben kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, de lényegüket tekintve tulajdonképpen mind arra kérdeznék rá, hogy egy adott alakulat morfológiailag megszakítható-e, belső szerkezetét mondattani szabályok megváltoztathatják-e, kompozicio- nális-e a jelentése, továbbá a nem automatikus hangtani szabályok hatókörébe tartozik-e. Ezek az elhatárolási elvek a jelek szerint ugyanakkor nem felelnek meg az elvárásoknak.

Egyrészt több esetben nem nyújtanak támpontot (a *jófejjebb* forma alaktani megszakíthatatlanságot mutat, a *jobb fej* viszont az ellenkezőjét; a *vörös bor/vörösbör* egyformán tekinthető szemantikailag kompozicionálisnak és nem ilyenek is; stb.). Másfelől van, hogy a kritériumok nem értelmezhetők (az *-i* képzős melléknevek általában véve nem bővíthetők, így a *mezei pocok* típusú alakulatok a meg- szakíthatóságra tesztelhetetlenek; stb.). Harmadrészt nem egyszer maguk is egyéb, ugyancsak nem egyértelmű definícióktól függenek (az *icipici*-ben az *ici*-t se összetételi, se szó szerkezeti tagnak nem lehet minősíteni, ha elvileg még morfémastátusa sincs). Negyedrész pedig alkalmazásukkal gyakran ellentmondásos és az intuícióval ellentétes eredményre juthatunk (az *újszerű* csak a morfológiai kritériumnak felel meg, annak is csupán részben, a szintaktikai, szemantikai és fonológiai feltételeket viszont nem teljesíti).

Ezeket a problémákat az előadásomban felvetem ugyan, de részletesen nem kívánom őket elemezni (ezt megtettem korábban; Fehér 2007, 2008). Ehelyett inkább a definíciós nehézségek mögött álló szemléletre fogok koncentrálni, majd pedig ennek tanulságaiból egy a szóhatárok kijelölését illető javaslattal igyekszem előállni.

Mindenekelőtt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a problematika háttérében alapvetően az áll, hogy a szóösszetételek és a szó szerkezetek elkülönítésére mindenképpen egy egyértelmű és abszolút módon érvényesíthető elvi kritériumot kívánnak találni. Ez azért jár nehézséggel, mert a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a konkrét esetek megítélése relatív és többértelmű, hiszen az emberek a szóhatárokat gyakran egymástól eltérően húzzák meg, illetve tapasztalhatók változások a nyelvtörténeti és a nyelvsajátítási folyamatok során is: egyszerőval az, hogy mit tekinthetünk összetett szónak és mit szó szerkezetnek - ugyanúgy, mint bármely más nyelvi jelenség - változatosságot és változást mutat.

Mindezekből adódón azt fogom hangsúlyozni, hogy csak akkor találhatunk valamiféle megoldást a problémára, ha magukat a kritériumokat is relativizáljuk, és számolunk a nyelv heterogenitásával és dinamizmusával. Elképzelésem alapötletét ennek megfelelően egy olyan tudományterületről veszem, ahol a viszonylagosság, az emberek közti nyelvi eltérések és a nyelvi folyamatok nagyobb teret kapnak. A kognitív pszichológiából, ezen belül pedig Saffran és Mtsai (1996) nyelvsajátítási kísérletéből indulok ki, amikor a szóhatárok átmenet-valószínűségi alapú kijelölését javaslom. Az elképzelést további pszicholingvisztikai kísérletek eredményeit elemezve fejtem ki, majd konkrét példákon mutatom be plauzibilitását; vagyis azt, hogy az elmélet az összetett szavaknak a szó szerkezetektől való elhatárolását képes a nyelvi intuíciónak megfelelően, relatívan (mind folyamatában, mind sokféleségében) kezelni.

Irodalom

Deme László 1978. *A beszéd és a nyelv*. Budapest.

Fehér Krisztina 2007. A szó problémája I. *Magyar Nyelvjárások* 45: 5-26.

Fehér Krisztina 2008. A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55-70.

Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.

Kenesei István 2000. *Szavak, szófajok, toldalékok*. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest. 75-136.

Kiefer Ferenc 1999. *Alaktan*. In: É. Kiss Katalin-Kiefer Ferenc-Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. Budapest. 185-290.

Saffran, Jenny R.-Aslin, Richard N.-Newport, Elissa L. 1996. Statistical learning by 8-month-old infants.

Science 247: 1926-1928.